

Леанід Лыч

Усенародны рух за наданне беларускай мове статусу адзінай дзяржаўнай (да 25-годдзя Закона “Аб мовах у Беларускай ССР” - 26 студзеня 1990 г.)

(Працяг. Пачатак у папяр. нумарах.)

Падрыхтоўкай яго займаліся самай высокай кваліфікацыі прафесіяналы - юрысты, вучоныя-філолагі, гісторыкі, прадстаўнікі мастацкай інтэлігенцыі. Іх працай кіравала намеснік Старшыні Савета Міністраў БССР Ніна Мазай. У гэты адказны час яна ўзначальвала створаную на адзінацатай сесіі Вярхоўнага Савета БССР Камісію па падрыхтоўцы прапаноў аб заканадаўчым урэгуляванні статусу беларускай, рускай і іншых моў, якімі карысталася насельніцтва рэспублікі. У Камісію ўваходзілі прадстаўнікі амаль ад усіх пластоў беларускага грамадства, што пазытыўна адбівалася на яе працы. Колькаска на пераважалі прадстаўнікі творчай навуковай інтэлігенцыі. Падкрэслівалася, што дзеля правільнага развязвання моўнай праблемы ў БССР трэба ўважліва вывучаць вопыт іншых саюзных рэспублік, дзе ўжо меліся каштоўныя напрацоўкі, багатую практыку Вялікабрытаніі, Францыі, краін Скандынавіі па складанні асноўных заканадаўчых актаў датычна дадзенай сферы.

Паседжанні Камісіі пачаліся з першай паловы 1989 года. Неўзабаве ў яе адрас паступілі прапановы па заканадаўчым рэгуляванні моўных працэсаў ад калектыву АН БССР і ад шэрагу грамадскіх арганізацый (адказны Пётр Садоўскі). Сакратар Менскага гаркама партыі Пётр Краўчанка прапанаваў ужо ў бліжэйшыя дні “стварыць магутную матэрыяльна-тэхнічную, кадроваю базу для развіцця беларускай мовы, арганізаваць выпуск неабходнай літаратуры для самастойнага яе вывучэння, стварыць усе ўмовы для таго, каб новы закон адразу ж стаў працаваць не на канфрантацыю, а на кансалідацыю” (Літаратура і мастацтва. 1989. 15 верасня. С. 3).

Такое актыўнае падключэнне адказнай партыйнай кіраўнічай асобы беларускай сталіцы да развязвання складаных моўных вузлоў адыграла станоўчую ролю ў дзейнасці Камісіі.

Пэўныя звесткі пра стварэнне, працу названай Камісіі хапа і становіліся вядомымі людзям, але канкрэтна пра яе пазіцыю па моўным пытанні пакуль што нічога не паведамлялася. Аднолю становіцца зразумелай іх трывога за лёс роднага слова. Нярэдка прычынай яе з’яўляліся і змешчаныя на старонках перыядычнага друку матэрыялы негатыўнага характару. Многія рэдакцыі газет ахвотна давалі ім месца. Не мог не выклікаць занепакоенасці вельмі ўжо асцярожны паварот да павышэння сацыяльнай ролі беларускай мовы многіх адказных партыйных і савецкіх функцыянераў, бо аднымі ж высілкамі сяброў ТБМ нельга было пры-

мусіць іх заняць узгодненую з нацыянальным інтарэсам пазіцыю. Дзякуючы СМІ, шырокі рэзананс ў рэспубліцы выклікала праведзеная ў жніўні 1989 года ў Мядзелі нарада з настаўнікамі. Усе ўдзельнікі яе выступалі толькі па-беларуску. А вось запрошаны на канферэнцыю высокі госць (ён жа і ўраджэнец гэтага раёна) Георгій Таразевіч карыстаўся рускай мовай (Літаратура і мастацтва. 1989. 3 лістапада. С. 3). Заўважу, што на той час ён быў за старшыню Камісіі Вярхоўнага Савета СССР па нацыянальных пытаннях і міжнародных адносінах, а да гэтага знаходзіўся на пасадзе Старшыні Прэзідыума Вярхоўнага Савета БССР. Лішнім было б казаць, як станоўча паўплывала б на стаўленне мядзельскіх настаўнікаў да роднай мовы, калі б яна прагучала з вуснаў такога высокага палітыка. Дарэчы, пазней у многіх выпадках такое і сапраўды назіралася за ім. У тэлефоннай размове з аўтарам гэтых радкоў Г. Таразевіч дзякаваў яму за паслядоўнае адстойванне ў СМІ права беларускага народа мець родную мову ў статусе дзяржаўнай.

Вялікую пагрозу для трансфармацыі беларускай мовы з закінутай большавікімі ідэалагамі на задворкі ў сапраўды дзяржаўную ўяўлялі пранікненне ў шэрагу месцаў у склад ТБМ партыйных і савецкіх работнікаў прарускай арыентацыі з мэтай усяляк стрымліваць, перашкаджаць яго дзейнасці. Яны, як толькі маглі, стараліся не дапусціць правядзення сябрамі ТБМ растлумачальнай працы з народам пра неабходнасць надання беларускай мове статусу дзяржаўнай, паўсюднага выкарыстання яе ў афіцыйным жыцці рэспублікі.

Усіх, каго не задавальняла каланіяльнае становішча беларускай мовы ў роднай хаце, хто жадаў, імкнуўся карэнным чынам змяніць яго, вельмі цешыла прагрэсіўная пазіцыя вераснёўскага (1989) Пленума ЦК КПСС па нацыянальных пытаннях (“Правда”. 20 сентабра 1989). На пленуме з грунтоўным дакладам “Аб нацыянальнай палітыцы партыі ў сучасных умовах” выступіў Генеральны Сакратар ЦК КПСС Міхаіл Гарбачоў. Вынясенне на парадак дня партыйнага форуму нацыянальнага пытання вельмі наспела. У саюзных і рэспубліканскіх сродках масавай інфармацыі рэгулярна паведамлялася пра сур’ёзныя парушэнні яго, у т. л. і ў духоўнай сферы, ад якой так многа залежыць ва ўсталяванні дружбы паміж народамі любой поліэтнічнай дзяржавы. Адзначыўшы пэўныя дасягненні СССР у гэтай сферы, партыйны лідар яго не абмінуў і нявырашаных тут прынцыпова важных задач. “Асабліва востры характар, - заяўлялася ім, - набылі праблемы развіцця моў і ўсяго, што з ім звязана, - навучання, выдавецкай дзейнасці, магчыма-

сці выкарыстання ў розных сферах дзяржаўнага і грамадскага жыцця (як усё гэта і сёння ўлічваецца ў рэаліі Рэспублікі Беларусь! - Л.Л.). Пад уплывам эканамічных, сацыяльных і дэмаграфічных фактараў адбывалася пэўнае скарачэнне сферы дзеяння нацыянальных моў (у Беларусі не пэўнае, а буйнамаштабнае! - Л.Л.), што трактавалася на карысць распаўсюджаных у мінулыя тэарэтычных настулатаў аб фарсіраваным зліцці нацый, якія былі на ўзроўні праграмных устаноў. І хоць гэтыя працэсы выклікалі законную трывогу і занепакоенасць у грамадстве, цвярозныя спробы больш глыбока ў іх разабрацца і знайсці нацыянальнае раішэнне нярэдка кваліфікавалася як нацыяналізм... Вынікам такой практыкі стала падзенне ролі нацыянальных моў некаторых народаў. І зразумела іх імкненне да захавання і развіцця роднай мовы, пільнае жаданне каштоўнасцяў сваёй культуры”

Вышэй прыведзеныя словы Міхаіла Гарбачова мелі самае прамое дачыненне да беларускай мовы, бо амаль поўна адсутнасць яе ў грамадскім жыцці была вынікам адпаведнай дзяржаўнай палітыкі, а не гістарычнай заканамернасці, на якую так любілі спасылалася партыйна-савецкія палітыкі. Зараз яны ўжо не маглі не прыслухацца да сказанага М. Гарбачовым: “Нам надзвычай важна выпрацаваць чоткую пазіцыю па гэтай жыццёва важнай праблеме (культурна-моўнай. - Л.Л.), якая набыла палітычны характар... Прычым пазіцыю, заснаваную на ўліку ўсіх справядлівых спадзяванняў, на ўсеагульную згодзе”.

Не толькі рашуча, але і з поўнай усвядомленасцю выступаць за вяртанне беларускай мовы ў грамадскі ўжытак давалі беларусам падставу наступныя словы М. Гарбачова: “Адбярэце ў чалавека магчымасць гаварыць і пісаць на роднай мове (на той час у дачыненні да беларусаў партыйныя і савецкія органы вельмі многага дамагліся ў гэтым плане. - Л.Л.), ведаць гістарычны шлях, знаць сваёго народа, і ён, якіх бы вялікіх поспехаў не меў у матэрыяльных адносінах, ужо бязродны, а значыцца і бездухоўны”. Заставацца такімі, думаецца, не было асабліва жадання нават і ў дарэшткі адарваных ад роднай глебы беларусаў.

У адначасе да многага і абавязвала, і адкрывала партыйным і савецкім уладам шырокія магчымасці займацца канкрэтнай нацыянальнай дзейнасцю такое палажэнне з даклада М. Гарбачова: “... карэннае насельніцтва ўсіх рэспублік, безумоўна, мае поўнае права зацвердзіць сваю мову ў якасці дзяржаўнай, інакш кажучы стварыць правыя ўмовы для яе захавання і развіцця. Гэта не толькі... юрыдычнае пытанне. Гэта пытанне палі-

тычнае, наколькі размова ідзе пра самаадчуванне нашых народаў, іх зразумелае імкненне захаваць сваю нацыянальную самабытнасць”. Дакладчык пагадзіўся з выказанымі ў СМІ меркаваннямі, што рускай мове неабходна прыдаць “статус агульнадзяржаўнай у маштабах СССР”. БССР не мела аніякай неабходнасці ў правядзенні якіх-небудзь дадатковых практычных захадаў, каб на яе тэрыторыі рускай мове надаць статус агульна-дзяржаўнай у маштабах СССР. Для яе гэта быў учарашні дзень. Галоўнае ж заключалася ў тым, каб юрыдычна ўзвесці беларускую мову ў статус дзяржаўнай і рэальна забяспечыць яго на практыцы. На час правядзення разглядаемага пленума ЦК КПСС развязванне гэтай праблемы ў БССР знаходзілася толькі ў зародковым стане і не адчувалася ў партыйна-савецкіх вярхах асаблівага жадання рабіць якія-небудзь канкрэтныя захады. Але ў беларускага народа цяпер з’явіліся правы патрабаваць ажыццяўлення такіх захадаў, абаліраючыся на цвёрдыя запэўніванні дакладчыка, што ў нас будзе ўрэгульвана моўная праблема “і атрымаюць прастору для свайго развіцця ўсе мовы нашай шматнацыянальнай Радзімы”, на што ўдзельнікі пленума адказалі апладысментамі.

Несумненна, адукаваныя колы беларускага грамадства былі знаёмыя з матэрыяламі вераснёўскага (1989) пленума ЦК КПСС, чыталі і выступленне на ім першага сакратара ЦК КПБ Яфрэма Сакалова. І тое, што ён не з’яўляўся такой абвостранай для Беларусі моўнай праблемай, не магло не весці да роздуму, да пэўнай трывогі за ход правядзення дзяржаўнай палітыкі ў дадзенай сферы. Пакідаць тут усё без змяненняў ніяк нельга было, бо роднае слова беларусаў памірае на вачах. Пленум адкрыў магчымасці для яго вырашвання. Паставіць развязанне архіскаладанай моўнай праблемы ў БССР на прававую аснову аблягчала прынятая 20 верасня 1989 года на Пленуме ЦК КПСС платформа “Аб нацыянальных культурах і мовах”. Зафіксаваўшы, што ў СССР “асаблівае значэнне набываюць пытанні нацыянальна-моўнай палітыкі”, іх прапанаўвалася вырашаць толькі праз заканадаўчае рэгуляванне. Адраджэнцы, усе нацыянальна свядомыя беларусы толькі віталі наступнае палажэнне з платформы: “Мэтазгоднасць прызнання дзяржаўнай мовы нацыянальнасці, якая дала назву саюзнай або аўтаномнай рэспубліцы, - кампетэнцыя саміх рэспублік. Статус дзяржаўнай мовы не павінен весці да моўнай дыскрымінацыі, ён азначае нашырэне яе грамадскіх і культурных функцый...”, чаго так не ставала ў беларускай мове.

Дадзеная М. Гарбачовым ацэнка моўнай праблемы ў СССР знайшла поўную падтрымку ва ўдзельнікаў пленума, які тое, што ён прапанаваў дзеля кардынальнага выпраўлення моўнай сітуацыі. Зараз ужо адкрыта супраціўляцца ўкараненню беларускай мовы ў практыку не мог ніхто нават з партыйных вярхоў. Упарціца можна было толькі ўпотаі, аднак не забываючыся на сваё прэстыжнае месца ва ўладных кабінетах і пры параўнальна высокую зарплату. Словам, умовы для актывізацыі распрацоўкі новага, у належнай ступені спрыяльнага для беларускай мовы заканадаўства складаліся неблагія і што вельмі важна, яны ў многіх выпадках вынікова выкарыстоўваліся, прыносілі добры, жаданы плён.

Аднак у разгляданым раздзеле платформы вераснёўскага пленума ЦК КПСС утрымлівалася і такое, што перашкаджала, а можа і не дазволіла б нацыянальным мовам саюзных і аўтаномных рэспублік стаць па-сапраўднаму дзяржаўнымі. Гэта: “дабраахвотны выбар мовы навучання”, прапанавана заканадаўча замацаваць рускую мову ў якасці агульнадзяржаўнай і выкарыстоўваць як яе на тэрыторыі ўсёй краіны, так і кожнай рэспубліцы нараўне з яе дзяржаўнай мовай.

Адукаваным людзям Беларусі было добра вядома, да якіх трагічных вынікаў прывяло яе карэннае насельніцтва паралельнае выкарыстанне ў афіцыйным жыцці і беларускай, і рускай моваў. Але толькі адукаваным. Таму існавала неабходнасць вядзення з масамі глыбока прадуманай растлумачальнай працы па розных аспектах моўнай праблемы. Сапраўдная роля роднай мовы ў жыцці нацыі далёка не ўсімі разумелася і асабліва маладымі пакаленнямі, узгадаванымі рускамоўнай сістэмай адукацыі.

Гістарычны досвед сведчыць, што нацыянальна-культурнае адраджэнне ў любым выпадку не можа стаць жаданай рэальнасцю, даць станоўчыя вынікі без актыўнага ўдзелу ў ім моладзі, таму ў той час у нас многае рабілася дзеля падключэння яе і да развязвання моўнага пытання. Пераканаўчы доказ таму вынясенне яго ў верасні 1989 года на парадак дня VIII пленума ЦК ЛКСМБ. У рамках гэтага форуму працавалі дыскусійныя цэнтры, на адным з іх разглядаліся тагачасны стан і перспектывы развіцця беларускай мовы. У працы яго браў удзел і аўтар дадзеных радкоў. Гэтае пытанне найбольш падрабязна асвятліў і выклікаў ажыўленую дыскусію па ім выкладчык Менскага дзяржпедінстытута імя Максіма Горкага, член рабочай групы Камісіі Вярхоўнага Савета БССР па распрацоўцы моўнага заканадаўства Пётр Садоўскі.

Паводле яго справядлівых слоў, адным толькі заклікам да захавання беларуска-рускага двухмоўя ў рэспубліцы ніяк не ўдасца спыніць далейшага звужэння сферы выкарыстання беларускай мовы. Навуковы супрацоўнік Інстытута мовазнаўства АН БССР Сяргей Запруднік пераканаўча давеў удзельнікам пленума, што толькі наданнем беларускай мове статусу дзяржаўнай можна дамагчыся авалодвання ёю ўсім насельніцтвам рэспублікі. З прынятай на пленуме рэзалюцыі “Аб беларускай мове” ў першую чаргу варта прывесці такую вытрымку: “Страта беларускай мовы народам ідзе паруч з заняпадам нацыянальнай культуры і вядзе за сабою да наступовага знікнення народа як самабытнай этнічна-культурнай супольнасці...”

Ужо сёння неабходна стварыць умовы для актывізацыі функцыянавання беларускай мовы ва ўсіх сферах грамадска-палітычнага і культурнага жыцця, развіцця нацыянальна (беларуска - Л.Л.) - рускага двухмоўя, тым самым рыхтуючы ўмовы для прыняцця закона БССР аб мовах”. А вось прапанова інструктара ідэалагічнага аддзела Менскага ГК ЛКСМБ С. Шэлега “аб абавязковым карыстанні беларускай мовы, пачынаючы ад ЦК і заканчваючы першымі арганізацыямі... не была падтрымана пленумам” (Літаратура і мастацтва. 1989. 29 верасня. С. 2). Зразумела таму, што яшчэ не прыйшоў той жаданы час, каб даць поўную волю роднаму слову беларусаў, якога яго зацятыя ворагі стагоддзямі не выпускалі ў людзі. А не прыйшоў той час з-за моцнай зрусіфікаванасці народа, у т. л. яго маладых пакаленняў.

У той час як даволі шырокія пласты грамадства жылі ў думках пра лёс роднай мовы, шукалі надзейнага паратунку дзеля выратавання яе ад пагібелі, у самых высокіх эшалонах улады БССР, найперш у ЦК КПБ, на спышаліся пасур’ёзнаму брацтва за развязанне гэтага лёсавызначальнага для тытульнай нацыі пытання, асабліва за наданне беларускай мове статусу адзінай дзяржаўнай у рэспубліцы. Усе яны былі нібыта зацэплены на праблеме афіцыйнага беларуска-рускага двухмоўя. Прыхільнікаў апошняга было нямала і сярод людзей самых розных прафесій. Таму і зразумела, чаму так часта на старонках газет, падчас правядзення рознага роду мерапрыемстваў адраджэнскага характару ўзнімалася гэтае досыць складанае пытанне. Шчырых русліўцаў роднага слова гэта ніколі не задавальняла, бо яны ведалі, што пры пэўных абставінах чынавенства без асаблівых цяжкасцяў зможа афіцыйнае двухмоўе звесці да аднамоўя, пакінуўшы тую з іх, якую ім па тых ці іншых умовах зручней выкарыстоўваць. (Працяг у наст. нумары.)